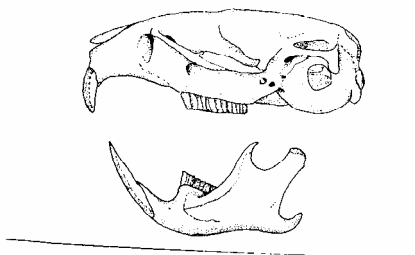

- In deze editie:
- **Nationale Braakbal pluisweek 2004**
 - **NEM-meetnet voor de hazelmuis?**
 - **Herstructurering VZZ**
 - **Ontwikkelingen databank VZZ**
 - **Telavond vlermuizen 2004**
 - **BMP en dagactieve zoogdieren in 2003**
 - **Nieuwe VZZ-site online**
 - **Kwaliteitsborging gegevens**
 - **Inhoud Zoogdier-**

Nationale Braakbal pluisweek 2004

De Landelijke Braakbal Pluisweek wordt voor de derde keer georganiseerd door de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming (VZZ) in samenwerking met zeventien natuurmusea en bezoekerscentra. Bij deze organisaties kunnen kinderen in de week van 6-14 november terecht om braakballen te pluizen. Kinderen onderzoeken met hun schoolklas of individueel door uilen uitgebraakte ballen.

Uilen eten muizen en kleine vogels met huid en haar op, maar de botjes, schedels en vacht kunnen ze niet verteren. Die braakt de uil samengeperst in een langwerpige prop -de braakbal- uit. In braakballen vind je de restjes van die muizen en vogeltjes terug. Met een loep, kwastje en satéstokjes ga je aan de slag om een braakbal uit te pluizen. Aan de hand van een zoekkaart ga je zelf bekijken welke soorten muizen de uilen zoal naar binnen hebben gewerkt. De skeletonderdelen die je vindt, kleur je in op een kleurplaat. Als je de braakbal helemaal hebt uitgepluisd, krijg je een officieel Pluisdiploma en neem je ook de gevonden botjes en schedels mee naar huis. Voor meer informatie zie www.vzz.nl/pluisweek.

Vliegende start met Uilen- en roofvogelshow op 6 november

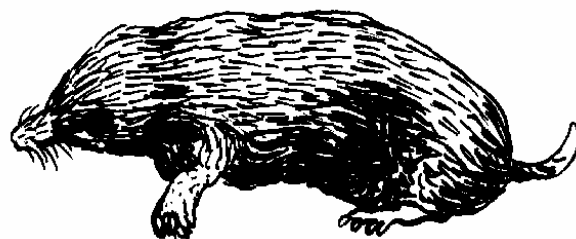
Op zaterdag 6 november om 12.00 gaat de pluisweek feestelijk van start met een uilen-vliegshow in het Sonsbeekpark in Arnhem. Om 14.30 is er nog een vliegshow en van 12.00 tot

16:00 kunnen kinderen braakballen pluizen in het Bezoekerscentrum Sonsbeek.

Het braakbalpluizen vindt plaats op 17 verschillende locaties verspreid over het hele land. De deelnemende organisaties zijn: Natuurmuseum Groningen/Bezoekerscentrum Beijum, IVN_Texel Den Burg, Fûgelhelling Ureterp bij Drachten, Natuurmuseum Enschede, Ecodrome Zwolle, Milieucentrum De Hortus Harderwijk, Centrum Natuur en Milieu Educatie de Schoolsteeg Leusden, Naturalis Leiden, Museum Den Haag, Natuurmuseum Rotterdam, Milieu Huis Spijkenisse, Bezoekerscentrum Klein Profijt Oude_Beijerland, Bezoekerscentrum Sonsbeek Arnhem, Natuurmuseum Nijmegen, Bezoekers Centrum Grote Rivieren Heerewaarden, Natuurmuseum Brabant Tilburg en Natuurhistorisch Museum Maastricht.

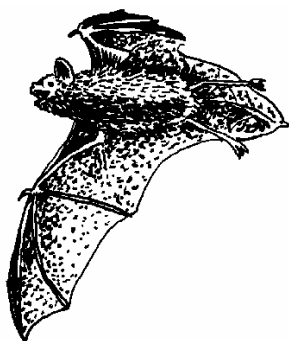
Assistentie bij Pluisweek gezocht

In de pluisweek zijn er nog vrijwilligers nodig die kunnen assisteren bij de pluisactiviteiten in de natuurmusea en bezoekerscentra. Heb je enige ervaring met braakballen pluizen en vind je het leuk deze kennis te delen, neem dan contact op met de coördinator voor meer informatie: mieuw@vzz.nl/ 026-3270456
Mieuw van Diedenhoven

NEM-meetnet voor de hazelmuis?

In opdracht van het Expertisecentrum-LNV voert de VZZ momenteel, in samenwerking met het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), een onderzoek uit naar de mogelijkheden om via het tellen van nesten de hazelmuis te monitoren. De hazelmuis behoort tot de slaapmuizen en komt in Nederland alleen in Zuid-Limburg voor. Het gaat niet goed met deze soort en gezien het al maar inkrimpende verspreidingsgebied wordt hij in zijn voortbestaan bedreigd. Al meer dan 10 jaar is een klein aantal gedreven vrijwilligers in Zuid-Limburg bezig geweest deze zeldzame soort te volgen door middel van het tellen van de nesten die te vinden zijn aan bosranden. Nu zal gekeken worden in hoeverre deze methode te gebruiken is om indexen over het aantalverloop te bepalen. Mocht de methode goede vooruitzichten bieden dan is het de bedoeling de nesttellingen op te nemen in een monitoring meetnet binnen het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM). We houden u op de hoogte van de resultaten van dit onderzoek.
Vilmar Dijkstra

Herstructurering VZZ

In de vorige Telganger schreef ik dat in de eerstvolgende ledenvergadering een besluit over de splitsing van de VZZ in een vereniging en een stichting genomen zou worden. Dat besluit is genomen; op 1 januari 2005 moet de steunstichting een feit zijn. We zijn nu op zoek naar bestuursleden voor de nieuwe stichting. Een van de teams, Onderzoek & Advies, begint al vorm te krijgen. Sinds juli is Bert Oosterlaak aangesteld als teamleider, Richard Witte is aangetrokken als projectleider Verspreidingsonderzoek en Sander Fritzsche als databankbeheerder.

Met betrekking tot het databankbeheer zijn we bovendien een innige samenwerking met SOVON Vogelonderzoek aangegaan. SOVON helpt ons met het opzetten van een nieuwe structuur voor de databank en zal allerlei applicaties maken waarmee gegevens makkelijk in en weer uit de databank te krijgen zijn. Maart 2005 moet alles klaar zijn.

We hopen met deze veranderingen en investeringen de VZZ duidelijker op de kaart te zetten als dé organisatie waar je moet zijn voor zoogdieronderzoek en -bescherming.

Dennis Wansink

Ontwikkelingen databank VZZ

In augustus heb ik de opdracht gekregen om te gaan werken aan een nieuwe databank voor de VZZ. Er is besloten dat SOVON het ontwerp en de bouw voor haar rekening neemt en dat ik als databankbeheerder alle fasen intern begeleid. Zodoende heb ik gedurende vijf weken de tabellen zoals die momenteel aanwezig zijn geanalyseerd met de hoofdgebruikers. Het gehele project zal tot begin maart uitgevoerd worden, waarin een aantal oplevermomenten beschreven zijn:

1. Het maken van een functioneel en technisch ontwerp voor de nieuwe relationele database. Hier zal de gehele nieuwe tabelstructuur beschreven worden en wordt met de huidige data een eerste test uitgevoerd of deze rechtstreeks geconverteerd kunnen worden. Deze structuur zal intern besproken worden en eventueel nog aangepast worden.
2. Het ontwikkelen van een raadpleegapplicatie. De wensen van de gebruikers binnen VZZ zullen geïnventariseerd worden en op basis hiervan wordt een raadpleegmodule ontworpen en gebouwd. Tevens vindt in deze fase de definitieve conversie van de huidige data plaats.
3. Het ontwikkelen van de invoermodules en de definitieve oplevering. Er worden voor de verschillende (monitoring) projecten invoermodules ontwikkeld, zodat alle gegevens door de gebruikers op een correcte manier ingevoerd kunnen worden. Tevens zal de definitieve implementatie begeleid worden.

Alles bij elkaar is het een vrij complex project, dat de nodige inzet en aanpassing van de gebruikers eist, maar het eindresultaat zal bijdragen aan een (noodzakelijk) goed gestructureerde databank.

Sander Fritzsche

Telavond vleermuizen 2004

Op 4 juni 2004 werd de landelijke vleermuis-telavond gehouden. Naar ruim 700 adressen werd een telformulier verzonden. Inmiddels hebben ruim 250 mensen hun telformulier teruggestuurd. Indien er nog mensen zijn die het formulier nog niet hebben verzonden, dan hierbij het verzoek het formulier alsnog te verzenden.

In de volgende Telganger presenteren we een overzicht van de telresultaten.

Mieuw van Diedenhoven

BMP en dagactieve zoogdieren in 2003

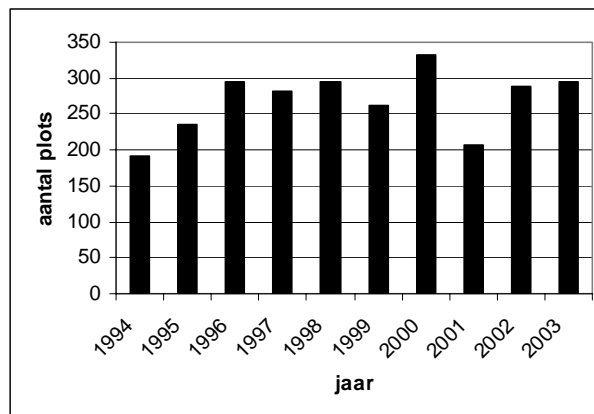
In 1994 heeft de VZZ samen met SOVON en CBS een meetnet voor zoogdieren opgezet. Een aantal tellers van het al langer bestaande meetnet 'Broedvogelmonitoring Project' (BMP)

neemt naast vogels ook de zoogdieren mee tijdens hun bezoeken in het veld. Op deze wijze is een unieke samenwerking ontstaan tussen twee gegevens verzamelende organisaties om van twee soortgroepen tegelijkertijd monitoring gegevens te verzamelen. Het belang vanuit de VZZ is daarbij wel duidelijk, het gaat tenslotte om zoogdieren. Het belang van SOVON is niet direct duidelijk voor iedereen. Toch is dat belang er wel degelijk. Zo ontstaat aan de hand van de indexen van haas en konijn namelijk ook een beeld hoe het met prooi-soorten van een aantal roofvogels gaat. Niet onbelangrijk als je het hoe en waarom van de trends van deze vogels wilt doorgronden.

Figuur 1. Ligging van de plots waarvan zoogdiergegevens zijn ontvangen over de periode 1994/2003.

In totaal werden in de periode 1994-2003 vanuit 681 plots één of meerdere jaren gegevens over zoogdieren ingestuurd. In figuur 1 is de ligging van deze plots weergegeven. Relateren we dit aantal aan de verdeling van het aantal plots per jaar dan moeten we constateren dat het verloop in de plots waar zoogdiergegevens van ontvangen worden blijkbaar vrij groot is (figuur 2). Jaarlijks worden van ca 290 plots gegevens ontvangen. Wat in figuur 2 direct opvalt, is het relatief geringe aantal plots in 2001. Dit valt samen met de MKZ-uitbraak, waarbij veel tellers geen toestemming hadden hun plots te tellen. Tijdens de tellingen worden met name dagactieve zoogdieren waargenomen, maar ook zoogdieren die meer of nagenoeg alleen maar in het donker actief zijn, worden af en toe gemeld, zoals meervleermuis en steenmarter. In tabel 1 staan de 37 soorten weergegeven die in de loop van het meetnet zijn waargenomen. Naast onderstaande soorten werden verder nog kat en fret gemeld. Van vijf soorten worden voldoende

Figuur 2. Verdeling van het aantal plots waarvan zoogdiergegevens werden ontvangen.

gegevens verzameld om een index te berekenen, dit zijn haas, konijn, eekhoorn, vos en ree.

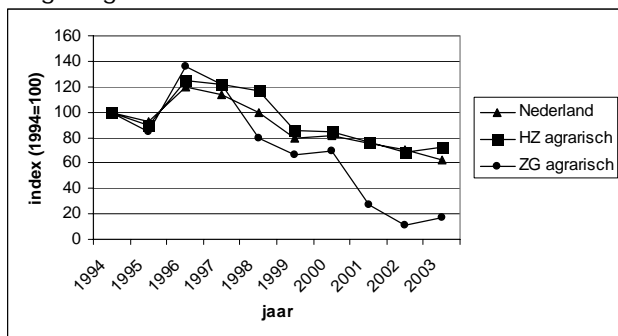
Tabel 1. Zoogdiersoorten die tijdens de tellingen zijn waargenomen (1994/2003). Die soorten waarvoor indexen bepaald worden staan vet weergegeven.

Egel	Veldmuis
Gewone bosspitsmuis	Bosmuis
Dwergspitsmuis	Bruine rat
Waterspitsmuis	Zwarte rat
Mol	Beverrat
Watervleermuis	Vos
Meervleermuis	Hermelijn
Gewone dwergvleermuis	Wezel
Ruige dwergvleermuis	Amerikaanse nerts
Rosse vleermuis	Bunzing
Laatvlieger	Boommarter
Haas	Steenmarter
Konijn	Das
Eekhoorn	Wild zwijn
Bever	Damhert
Hamster	Edelhert
Rosse woelmuis	Ree
Woelrat	Moeflon
Muskusrat	

Haas

Bij de haas lijkt de afnemende trend door te zetten (figuur 3). Dit is echter niet voor alle deelgebieden hetzelfde. Voor geheel Nederland geldt dat er een afname is van ongeveer 35%. In de andere hier weergegeven gebieden is de situatie eveneens verre van rooskleurig. Ook de hazen in bos en hei van de hogere zandgronden zijn afgenomen. In het laagveengebied lijkt de populatie stabiel te zijn. Van hazen is bekend dat de stand voor een belangrijk gedeelte medebepaald wordt door de weersomstandigheden. Natte omstandigheden bevorderen het uitbreken van infectieziekten als pseudo-tuberculose en coccidiose. Vaak sterven hazen aan deze ziekten. Met het verschijnen van het European brown hare syndrome in de 80-er jaren zal de situatie er voor de haas niet

gemakkelijker op zijn geworden. Ook de intensivering in de landbouw en daardoor een slechtere kwaliteit van het voedselaanbod (eenzijdig) zal zijn tol hebben geëist. Onder gunstige omstandigheden kunnen hazen zich echter snel vermenigvuldigen waardoor de populatie zich kan herstellen. De tijd zal leren of dit gaat gebeuren.

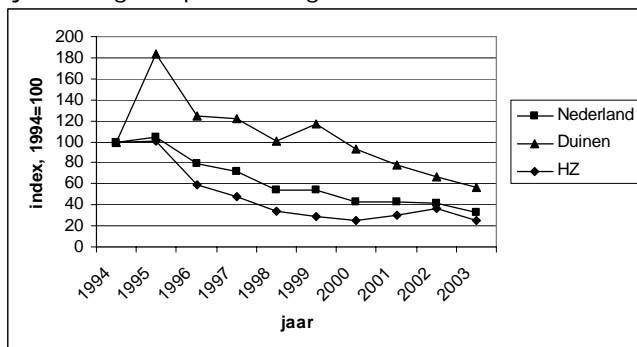

Figuur 3. Index van de aantalonontwikkeling van de haas in Nederland en het agrarische deel van de hogere zandgronden (HZ) en het zeekleigebied (ZG).

Konijn

Alle berichten in de media over de slechte situatie voor het konijn worden door de indexen ondersteund (figuur 4). De afname voor geheel Nederland, de duinen en de hogere zandgronden is significant en zette in 2003 verder door. De berichten uit het veld geven aan dat er in 2004 plaatselijk meer konijnen werden waargenomen dan in de jaren ervoor. Zo werd tijdens een wandeling op de Imbosch op de Veluwe in een klein gebiedje minimaal 60 konijnen geteld. Deze anekdotische berichten geven uiteraard geen totaalbeeld. Daarvoor zullen we de indexen van 2004 moeten afwachten.

De oorzaak van deze enorme achteruitgang moet waarschijnlijk gezocht worden in het voorkomen van de ziekte Viraal Hemorrhagisch Syndroom (VHS). Daarbij sneuvelen konijnen van 3 maanden en ouder. In tegenstelling tot myxomatose waarbij je overal zieke en dode konijnen kunt aantreffen, vind je bij VHS geen zieke en dode dieren. Geïnfecteerde dieren gaan dood aan inwendige bloedingen en tijdens deze lijdensweg kruipen ze weg in hun holen.

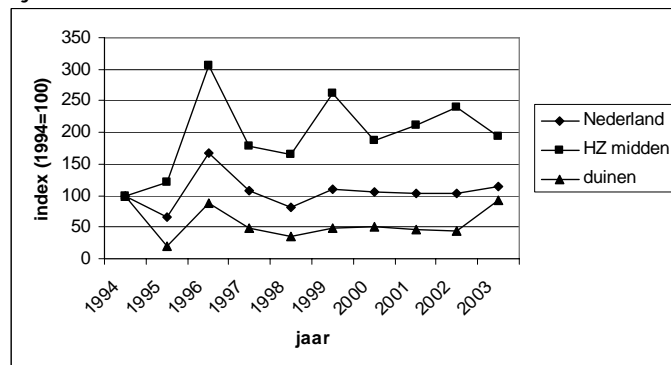
Figuur 4. Index van de aantalonontwikkeling van het konijn in Nederland, de duinen en de hogere zandgronden (HZ).

Het is wel opvallend dat het met beide haasachtigen slecht gesteld is.

Eekhoorn

De eekhoornpopulatie is in de onderzoeksperiode in Nederland stabiel gebleven (figuur 5).

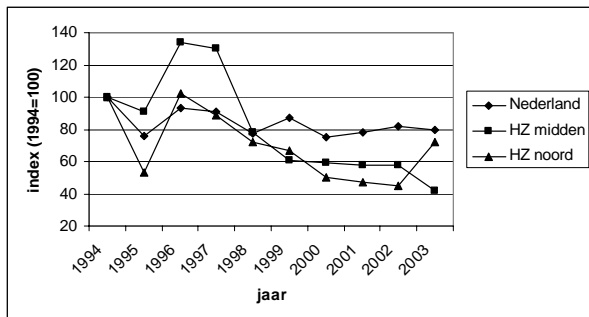
Dit geldt tevens op de hogere zandgronden en in de duinen. Op de hogere zandgronden in het midden van het land lijkt de populatie te zijn toegenomen, maar deze toename is niet significant. Dit jaar is er geen index bepaald van de eekhoorn in loofbos. Het zou interessant zijn om die te kunnen vergelijken met de index van de eekhoornnesttellingen (zie Telganger van mei 2004). Het CBS zal vanaf 2005 standaard indexen berekenen van de bostypen, zodat vergelijking met de indexen van de bostypen van het meetnet eekhoornnesttellingen mogelijk zijn.

Figuur 5. Index van de aantalonontwikkeling van de eekhoorn in Nederland en de hogere zandgronden (HZ) in het midden van het land en in de duinen.

Vos

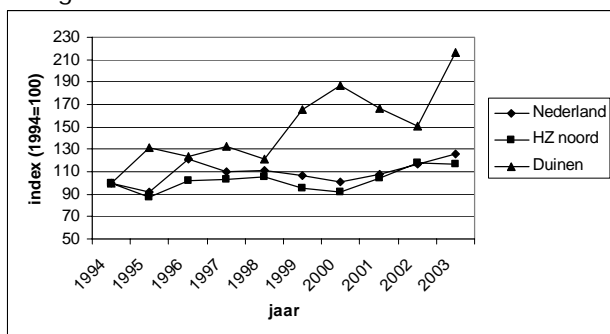
Vossen worden tijdens de tellingen steeds minder gezien. Toch is de trend voor Nederland stabiel. Significante afnamen zijn gevonden voor de hogere zandgronden in Noord- en Midden-Nederland (figuur 6). In de duinen lijkt de vos ook af te nemen, maar deze afname is niet significant. Ondanks de bescherming van de vos via de Flora- en Faunawet lijkt de soort, op een enkele uitzondering na, niet verder toe te nemen in de onderzochte gebieden. In het rivierengebied is er waarschijnlijk sprake van een toename, deze toename is echter niet significant. In het stedelijke gebied breidt de vos zich mogelijk nog wel uit. Helaas is het aantal plots in het stedelijke gebied te klein om daar iets over te kunnen zeggen.

Figuur 6. Index van de aantontwikkeling van de vos in Nederland, de hogere zandgronden in het noorden en midden van het land.

Ree

Was de trend van de ree in Nederland vorig jaar nog stabiel, met de gegevens van 2003 erbij blijkt dat de populatie van de ree significant toeneemt (figuur 7). Ook in de duinen neemt de ree toe. Op de hogere zandgronden en in het zeekele gebied is de populatie stabiel. In de laagveen- en zeekele gebieden in het noorden van het land neemt de ree af. In het noorden van Nederland blijft de ree op de hogere zandgronden echter stabiel.

Figuur 7. Index van de aantontwikkeling van de ree in Nederland, de hogere zandgronden (HZ) in het noorden van het land en in de duinen.

Zoogdieren versus vogels

Al eerder werd aangegeven dat kennis over de aantontwikkeling van zoogdieren ook van belang is bij de ideevorming over de afname van roofvogels. Een mogelijk voorbeeld vormt de blauwe kiekendief. Van deze soort is bekend dat de vrouwtjes met name op jonge konijnen jagen. De afname van de blauwe kiekendief kan (deels) veroorzaakt worden door de teruggang in het aantal konijnen in de duinen.

Witte plekken

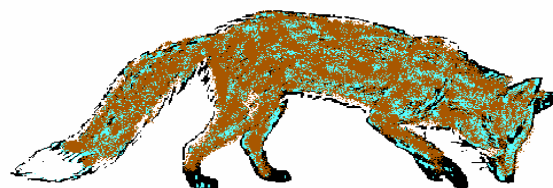
De spreiding van de plots over Nederland is redelijk, maar kan nog aanzienlijk verbeterd worden. Jaarlijks ontvangen we van ongeveer 290 plots zoogdiergegevens. Op zich is dat al een behoorlijk aantal. Relateren we dit aan het aantal plots dat jaarlijks in het BMP worden geteld (ruim 1000), dan blijkt dat er van 75% van de plots geen zoogdiergegevens worden verzameld of ontvangen. Gebieden waar we graag aanvullingen van willen hebben zijn: de

Wadden; het westelijk deel van Friesland; Overijssel en de Achterhoek; Zeeland, het zuiden van Zuid-Holland en West-Brabant; Oost-Brabant en Noord-Limburg en tenslotte Zuid-Limburg. Maar ook van de niet genoemde gebieden zien we zoogdiergegevens natuurlijk graag verschijnen. Uw gegevens leveren tenslotte een belangrijke bijdrage aan de kennis over de Nederlandse zoogdieren!

Het meetnet Dagactieve zoogdieren is onderdeel van het Netwerk Ecologische Monitoring (NEM), met als opdrachtgever het ExpertiseCentrum-LNV.

Vilmar Dijkstra (VZZ)

Ben Daemen (CBS)

Nieuwe VZZ-site online

Met ingang van 1 september is de nieuwe VZZ-website www.vzz.nl online.

Het was hard nodig de website aan te passen. In 1999 ging de eerste versie van de website de lucht in. Sindsdien is er zo veel informatie bijgekomen, dat het lastig werd om nog snel te vinden wat je zoekt. Vorig jaar zijn wij daarom begonnen met het herstructureren en opnieuw vormgeven van de site. De site is zeker nog niet compleet, maar we hebben er voor gekozen toch online te gaan. Het is nl. geen doen om updates nog in de oude site bij te houden en dan vervolgens met de nieuwe site weer achter te lopen.

Graag nodigen we jullie uit de site te bekijken en onvolledigheden, onjuistheden etc. te melden en aan te vullen. Graag naar het redactie adres: redactie.website@vzz.nl. Vermeld dan om welk menu-onderdeel en pagina het gaat.

Mieuw van Diedenhoven & Jaqueline Mustert

Kwaliteitsborging gegevens

De gegevens die verzameld worden in het kader van monitoring en verspreidingsonderzoek spelen een steeds prominentere rol in ruimtelijke ordeningsprocedures. Het is daarom van groot belang dat de gegevens betrouwbaar zijn. Het gaat dan enerzijds om de waarneming zelf (is de determinatie van de soort juist), anderzijds om de volledigheid van een inventarisatie (kan men er, met bepaalde onzekerheidsmarges, van op aan dat alle aanwezige soorten gevonden zijn). Ook voor de monitoring- en verspreidingsprojecten aan sich is de kwaliteit van de gegevens en de volledigheid van belang. Als VZZ hebben

we daarom een paar jaar geleden besloten te streven naar een keurmerk. Dit houdt in dat als de gegevens op een van te voren vastgestelde wijze verzameld en verwerkt zijn zij het keurmerk 'betrouwbare waarneming' krijgen. De gebruiker (overheid, ingenieursbureau, terreinbeheerder, natuurbeschermer), maar ook een rechter (als onenigheid over een ingreep tot bezwaren of een proces leidt) weet dan zeker dat die soort op die plek op dat moment waargenomen is.

Dezelfde wens leefde bij andere PGO's en in 2003 is het ministerie van Landbouw, Natuur & Voedselkwaliteit benaderd met het verzoek een vooronderzoek naar een kwaliteitsborgingssysteem te financieren. Het verzoek is gehonoreerd en het vooronderzoek werd gestart. Binnenkort worden de resultaten verwacht. Een aantal zaken is wel al duidelijk. Voordat een waarneming bij een gebruiker (een ingenieursbureau die aan een MER werkt of een gemeente die een ontheffing inzake de Flora- en faunawet aanvraagt) terechtkomt, doorloopt hij een keten van handelingen die invloed hebben op de kwaliteit. Het begint al bij het veldwerk: welke inventarisatiemethode wordt gebruikt, wat is de kwaliteit van de hulpmiddelen (denk aan de diverse modellen bat-detectoren), hoe uitgebreid is de (soort)kennis van de waarnemer, enz.? Dan volgen er allerlei handelingen waarbij per ongeluk fouten gemaakt kunnen worden, zoals invulfouten op formulieren, typefouten bij de invoer in computers, conversiefouten als bestanden van het ene programma naar het andere omgezet moeten worden, enz. Tot slot kunnen er nog fouten gemaakt worden op het moment dat de gegevens uit bestanden gehaald worden en aan de gebruiker geleverd worden. En dan hebben we af en toe te maken met bijzondere waarnemingen die op het eerste gezicht fout lijken, maar toch niet geheel onmogelijk zijn (beverwaarneming in het IJ). In deze hele keten zullen verscheidene waarborgen opgenomen moeten worden om uiteindelijk het keurmerk 'betrouwbare waarneming' te krijgen. Waarborgen kunnen gestandaardiseerde werkwijzen zijn en controles. Met betrekking tot de bijzondere waarnemingen wordt door enkele VZZ-leden op dit moment gewerkt aan het opzetten van een Commissie Waarnemingen. Lezers van het tijdschrift Zoogdier hebben daar onlangs het eerste voorstel van kunnen zien. Het standpunt van de VZZ in dit hele verhaal is dat het keurmerk onafhankelijk is, evenals de Commissie Waarnemingen. Ook waarnemingen verzameld door commerciële ingenieursbureaus moeten het keurmerk kunnen krijgen, mits voldaan wordt aan de kwaliteitscriteria behorende bij het keurmerk.

Voor de uitvoerders van het veldwerk, de coördinatoren en de organisaties zelf zal de invoering van een keurmerk grote consequenties hebben. Inventarisatie- en monitoringmethoden

zullen gestandaardiseerd moeten worden, procedures zullen aangepast moeten worden en veldwerkers en coördinatoren zullen opgeleid moeten worden. Een proces dat enige tijd in beslag zal nemen. Maar het zal de moeite waard zijn en het zal vooral de zoogdieren ten goede komen. Het bestaan van een keurmerk zal namelijk explicieter het verschil duidelijk maken tussen een goede en een slechte inventarisatie. Voor het ministerie van LNV dat verantwoordelijk is voor de handhaving van de Flora- en faunawet biedt het een eenvoudig handvat bij de besluitvorming om wel of niet een ontheffing voor het verstoren of vernietigen van het leefgebied van beschermde soorten bij ruimtelijke ingrepen te verlenen.

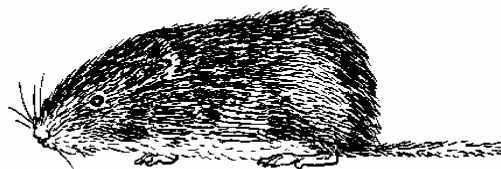
Dennis Wansink

Inhoud Zoogdier

Jaargang 15 (3) September 2004

Vanaf heden zal in de Telganger de inhoud van het blad Zoogdier worden weergegeven. Hopelijk nodigt dit meer mensen uit om lid te worden van de VZZ. Leden ontvangen automatisch het vier keer per jaar verschijnende blad Zoogdier.

- ***Sterft 'onze' nerts uit?***
- ***Dwergvinvissen in de Noordzee***
- ***Steenmarters ten westen van de IJssel***
- ***Waarnemingen***
- ***Hyperlink***
- ***Interview:*** Interview met Alex Lefevre
- ***Uit de oude doos:*** De Walvischvaart'
- ***Boekbesprekingen***
- ***Verenigingsnieuws***

Colofon. Ieder kwartaal maakt het team Onderzoek & Advies een kort verslag van bestuurlijke activiteiten en de voortgang van de deelmeetnetten: "de telganger". Heb je opmerkingen, ideeën, mededelingen met betrekking tot Zoogdiermonitoring? Geef ze door voor 1 december 2004 en ze komen in de Telganger. Tot ziens! Dick Bekker, Vilmar Dijkstra, Bert Oosterlaak, Annemarieke van der Sluijs, Dennis Wansink en Richard Witte.

Adres: VZZ, Oude Kraan 8, 6811 LJ, Arnhem,

Telefoon: 026-3705318

Website: www.vzz.nl.